

KENYERES ISTVÁN

A Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság pénzügyei és hadi költségei a 16. század közepétől a 17. század első harmadáig*

Zsigmond magyar király, német-római császár (1387–1437) uralkodása óta a mindenkori magyar uralkodók egyik fő problémája a török elleni – előbb támadó-, majd védekező – hadműveletek és a kiépülő déli végvárrendszer finanszírozása volt.¹ Ez az állítás az oszmán expanzió látványos sikere, a mohácsi sorsdöntő ütközet után, 1526/1527-ben létrejött dunai Habsburg Monarchia esetében még igazabb, azzal a különbséggel, hogy most már egy új, az ország közepén félkörívben végighúzódó, többszörösen tagolt védelmi rendszert kellett kiépíteni és fenntartani. A nyugati szakirodalomban csak „hosszú török háborúként” említett tizenöt éves háború (1591/1592–1606) időszakában már nem csupán a végváriak költségeit kellett előteremteni, hanem az esetenként igen jelentős létszámú, több tízezres mezei seregek zsold- és egyéb költségeit is biztosítani kellett. A helyzetet pénzügyi szempontból helyesen értékelő udvar nem véletlenül törekedett a pénzügyi-gazgatási rendszert új alapokra helyezni. I. Ferdinánd magyar király (1526–1564), majd 1556-tól német-római császár már uralkodása kezdetén olyan döntő fontosságú reformokat hajtatott végre, mint az Udvari Kamara felállítása (1527), az uralma alá tartozó országok, tartományok helyi kamaráinak (*Länderkammer*) létrehozása: Alsó-ausztriai Kamara (1522), Cseh Kamara (1527), Magyar Kamara (1528), majd legvégül a Sziléziai Kamara (1556). Fia és utódja, aki a magyar trónra I., a német-rómaira II. Miksa néven lépett (1564–1576), főként a német-római birodalmi gyűlések töröksegély-rendszerét reformálta meg, de nevéhez fűződik a Szepesi Kamara (1567) létrehozása is.² A sokrétű, összetett államalakulatként működő Habsburg Monarchia számára

* Jelen tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült.

1 Ld. főként *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Gondolat, Bp., 1984. 102–132.; *Kubinyi András*: Nándorfehérvártól Mohácsig. A Mátyás- és Jagelló-kor hadtörténete. Argumentum, Bp., 2007. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára); *Szakály Ferenc*: A török–magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526). In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából Szerk. Rúzsás Lajos–Szakály Ferenc. Akadémiai, Bp., 1986. A korszak törökellenes küzdelmeire újabban ld. *Pálosfalvi Tamás*: Nikápolytól Mohácsig, 1396–1526. Zrínyi, Bp., 2005.

2 I. Ferdinánd és II. Miksa alapvető birodalmi reformjaira összefoglalóan, a korábbi szakirodalom eredményeit is felsorakoztatva: ld. *Peter Rauscher*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576). Oldenbourg, Wien–München, 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 41.), különösen 122–187. A birodalmi töröksegélyre: *Winfried Schulze*: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung.

a Magyar Királyság azonban nem csupán egy állandó hadiköltség-kifizető helyet, pénzügyi teherként jelentett, hanem a csonka ország az egyik legjelentősebb bevételét is produkálta a korabeli birodalmi „államháztartásnak”. Az alábbiakban a Magyar Királyság pénzügyi struktúráját és jövedelmeit mutatjuk be, azt vizsgálva, hogy ezek a jövedelmek hogyan és milyen összeggel járultak hozzá a Magyar Királyság területének megvédéséhez. Külön kérdéskört képez a századforduló nyílt konfrontációs időszakának finanszírozása, majd az azt követő – a török elleni védekezés szempontjából nem meghatározó, ám birodalmi és magyar szempontból eseménydús –, a harmincéves háború és a magyar rendi mozgalmak, Bethlen Gábor-féle beavatkozások által fémjelzett periódus Habsburg-oldali hadsereg-finanszírozásáról ejtünk szót. Vizsgálódásunk másik sarokpontja a török elleni küzdelem összbirodalmi költségei és az annak előteremtésére irányuló törekvések áttekintése. Célunk az, hogy a korszak meghatározó kérdésköre, a „*pecunia est nervus rerum/bellum*” korabeli elve alapján egyfajta áttekintést nyújtsunk a Magyar Királyság és a Habsburg Birodalom „állami” bevételeiről és a korabeli hadi költségek egészéről.³

- Beck, München, 1978.; *Maximilian Lanzinner: Friedenssicherung und politische Einheit des Reiches unter Kaiser Maximilian II. (1564–1576)*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 45.); *Peter Rauscher: Kaiser und Reich. Die Reichstürkenhilfen von Ferdinand I. bis zum Beginn des „Langen Türkenkrieges” (1548–1593)*. In: *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*. Hrsg. Friedrich Edelmayer–Maximilian Lanzinner–Peter Rauscher. Oldenbourg, Wien–München, 2003. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38.) 45–83. A Habsburg Birodalom 16–17. századi pénzügyei összefoglalóan: *Thomas Winkelbauer: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. (Österreichische Geschichte 1522–1699.) I–II*. Ueberreuter, Wien, 2004., különösen I. 409–529.
- 3 A 16. századi magyar pénzügyigazgatás-történetre ld. *Acsády Ignác: Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt, 1526–1564*. Athenaeum, Bp., 1888.; *Uő: A pozsonyi és zepesi kamarák (1565–1604)*. MTA, Bp., 1894.; *Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Magyar Nemzeti Múzeum–„Budapest” Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet, [Bp.] 1946. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság- és hivataltörténet 1.); *Uő: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és számadásai 1555–1562*. Századok 116. (1982) 507–538.; *Kenyeres István: Die Finanzen des Königreichs Ungarn in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: *Finanzen und Herrschaft i. m. (2. jz.) 84–122.*; *Uő: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században*. Levéltári Közlemények 74. (2003) 59–103.; *Uő: Die Einkünfte und Reformen der Finanzverwaltung Ferdinands I. in Ungarn*. In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher*. Hrsg. Martina Fuchs–Teréz Oborni–Gábor Ujváry. Aschendorff, Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5.) 111–146.; *Uő: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei*. Történelmi Szemle 45. (2003) 61–92.; *Rauscher, P.: Zwischen Ständen i. m. (2. jz.) 59–76*. A végvárrendszer finanszírozására ld. *Pálffy Géza: Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie: Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: *Finanzen und Herrschaft i. m. (2. jz.) 20–44.*; *Uő: A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a 16. század második felében*. In: *Végvár és ellátás*. Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Máttyás. Dobó István Vármúzeum, Eger, 2001. (Studia Agriensia 22.) 183–219.; *Kenyeres István: A Habsburg monarchia katonai kiadásai az Udvari Pénztár és a hadi fizetőmesterek számadásai alapján, 1543–1623*. Adalékok a török elleni küzdelem finanszírozásának történetéhez. Levéltári Közlemények 78. (2007) 85–137.; *Uő: Die Kriegsausgaben der Habsburgermonarchie von der Mitte des 16. Jahrhunderts bis*

I. Ferdinánd és II. Miksa pénzügy-igazgatási reformjai

I. Ferdinánd talán legjelentősebb közigazgatási reformjait a pénzügyek területén tudta keresztülvinni.⁴ A legfontosabb előrelépés kétségkívül a Magyar Kamara 1528-ban történő felállítása volt.⁵ A kamarának adott hivatali instrukciók pontjai közül érdemes kiemelni a Jagelló-korban elzálogosított jövedelmek, illetve az uralkodó által felvett hitelek felülvizsgálatát.⁶ A Kamara Budán kezdte meg működését, majd miután a főváros 1529 nyarán Szulejmán révén I. Szapolyai János magyar király (1526–1540) kezére került, Pozsonyban folytatta működését, ezért a későbbiekben gyakran a székhelyéről Pozsonyi Kamarának (*Camera Posoniensis*, *Preßburger Kammer*) is nevezték.⁷ A Magyar Kamara részére 1528-ban kibocsátott alaputasítás, majd az első jelentősebb átszervezést követő 1548. évi hivatali utasítás⁸ olyan rendelkezéseket tartalmazott, amelyek megalapozták a késő középkori alapokról történő áttérést egy modernebb, a kor követelményeinek jobban megfelelő és hatékonyabb igazgatási rendszerre. A modern kora újkori államokra jellemző intézkedések közül érdemes kiemelni a kamara elnökének és tanácsosainak kötelezettségeit, a pénztári és a számvevői (könyvvizsgálói) hivatalok létrehozását, a minden kamarai igazgatási szinten kötelezővé tett írásbeli számadásvezetést és a szinte minden lényeges helyi hivatal esetében (is) kinevezett ellenőröket (*contrascriba*, *Gegenschreiber*), valamint az általuk készített ellenőri számadások rendszerét. Az utasítások szabályozták a kifizetések és nyugtaadások rendjét is. Ezek az intézkedések merőben szokatlanok voltak a késő középkori magyar pénzügyigazgatás gyakorlatában. Témánk szempontjából fontos kiemelni, hogy a végvárok fenntartásának nehéz terhet is a ka-

zum ersten Drittel des 17. Jahrhunderts. In: Kriegführung und Staatsfinanzen. Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums 1740. Hrsg. Peter Rauscher. Aschendorff, Münster, 2010. (Geschichte in der Epoche Karls V. 10.) 41–80. Újabbán ld. még *Uő*: Die Kosten der Türkenabwehr und des Langen Türkenkrieges (1593–1606) im Kontext der ungarischen Finanzen des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Das „Blut des Staatskörpers“. Hrsg. Peter Rauscher–Andrea Serles–Thomas Winkelbauer. München, 2012. (Historische Zeitschrift, Beiheft 56.) 19–41.

4 Újabbán összefoglalóan ld. *Kenyeres I.*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.); *Uő*: Einkünfte i. m. (3. jz.)

5 *Acsády I.*: Magyarország pénzügyei i. m. (3. jz.); *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. (3. jz.) 119–147.; *Kenyeres I.*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 65–71.; *Uő*: Einkünfte i. m. (3. jz.) 116–122.

6 Ez persze nem jelentette azt, hogy I. Ferdinánd a maga részéről nem ismerte volna el uralkodói elődje, II. Lajos tartozásait. Ld. *Kenyeres I.*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 64.: 7. jegyzet.

7 A korábbi szakirodalom újraalapításként kezelte a kamara pozsonyi újrakezdését. Gecsényi Lajos ugyanakkor meggyőzően bizonyította, hogy a kamara Budára kinevezett tanácsosai közül többen is folyamatosan végezték kamarai munkájukat. *Gecsényi Lajos*: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és tanácsosai a 16. században. In: Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára. Szerk. Ormos Mária. Osiris, Bp., 2003. 100–113. A már Pozsonyban működő kamarának kiadott új instrukció szövege alapján sem újraalapítás történt. Ld. *Kenyeres I.*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 68–69. A kamara pozsonyi jelenléte megerősítette Pozsony kora újkori „fővárosi” szerepét, erre ld. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. *Fons* (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok) 20. (2013) 3–76., itt: 26–32.

8 Az instrukciókat közli: *Kérészy Zoltán*: Adalékok a magyar kamarai pénzügyigazgatás történetéhez. Benkő, Bp., 1916. 161–169., 172–183.

mara viselte. Hozzá kell tennünk, hogy a kamara „beüzemelése”, majd konszolidációja igen hosszadalmas folyamatnak bizonyult, úgy véljük, a hivatalos működés csak az 1550-es évekre kristályosodott ki. A Magyar Kamara 1561-ben, 1569-ben és 1672-ben kapott újabb hivatali instrukciókat, amelyek az 1548. évi utasításhoz képest csak kisebb mértékű változtatásokat hoztak.⁹ A ferdinándi pénzügypolitika egyik fontos sikere az elzálogosított regálék, elsősorban a harmincadok fokozatos visszaszerzése volt. Ezen a területen az első esemény 1538-ban a – Velence felé vezető kereskedelmi út hasznát lefőlöző – szlavóniai harmincadok kincstári kezelésbe vétele volt, ezt követte 1549-ben a trencsényi és a nagyszombati főharmincadok átvétele.¹⁰ Ferdinánd magyarországi pénzügyi helyzetét jelentős mértékben befolyásolta az a tényező, hogy az úgynevezett királynéi birtokok – köztük az alsó-magyarországi bányavárosok, a körmöcbányai, a besztercebányai és a selmecbányai kamarák, továbbá jelentős kiterjedésű uradalmak (Zólyom, Magyaróvár stb.) – II. Lajos magyar király 1522. évi jegyajándékaként Ferdinánd testvére, Habsburg Mária kezén voltak, aki megözvegyülése, majd Németalföldre való áttelepülése után sem volt hajlandó azokról lemondani. Érdemes megemlítenünk, hogy a királynéi javak révén Mária királyné Mohács előtt a legjelentősebb magyarországi birtokosok közé tartozott és ez a helyzet Mohács után – annak ellenére, hogy kelet-magyarországi birtokai Szapolyai kezére kerültek – sem változott meg lényegesen, amiben közrejátszott az is, hogy a királyné megszerezte a pozsonyi és a soproni harmincadok jövedelmeit. Ferdinánd már magyarországi uralkodása kezdetétől meg kívánta szerezni testvérétől a királynéi birtokokat, azonban az átadásra csak hosszas tárgyalássorozat után, 1548-ban került sor. Ettől az évtől kezdve már az uralkodói bevételeket gyarapíthatta a tekintélyes királynéi jövedelem.¹¹

A ferdinándi reformok másik fontos eleme a hadiadó (*dica, contributio*) feletti ellenőrzési jog visszaszerzése volt. Az 1540-es évek elejéig ugyanis a 15. század végén kialakult gyakorlat alapján a banderiális urak birtokaikon maguknak szedhették be a hadiadót, esetenként annak mindegyik válfaját is, a hadakozó pénzt (*pecunia exercitua*lis) és a királyi hadiadót (*dica*).¹² A Habsburg uralkodónak

9 Theodor Mayer: Das Verhältnis der Hofkammer zur ungarischen Kammer bis zur Regierung Maria Theresias. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung (= MIÖG), Ergbd. 9. (1915) 57–59. Mayer publikálja az 1561. évi instrukció szövegét és lábjegyzetben közli az 1548., 1561. és 1672. évi instrukciók eltéréseit.

10 Összefoglalóan: Kenyeres I.: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 73–75., 82–83.; Uő: Einkünfte i. m. (3. jz.) 125–127., 135–136.

11 Gernot Heiß: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. I–II. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs (= MÖStA) 27. (1974) 61–100., 29. (1976) 52–121.; Kenyeres, István: Verwaltung und Erträge von Königin Marias ungarischen Besitzungen in den Jahren 1522 bis 1548. In: Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin. Hrsg. Martina Fuchs–Orsolya Réthelyi. Aschendorff, Münster, 2007. (Geschichte in der Epoche Karls V. 8.) 179–207.; Uő: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. Századok 138. (2004) 1103–1148., itt: 1117–1121.

12 Kenyeres István: Uradalmak és végyárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Új Mandátum, Bp., 2008. (Habsburg Történelmi Monográfiák 2.) 384–393.; Uő: Váruradalmi gazdálkodás a késő középkorban. In: Gazdaság és gazdálkodás a

azonban fokozatosan sikerült elérnie, hogy a hadiadó kivetése, majd beszedése is a Magyar Kamara hatáskörébe kerüljön. A megváltozott helyzetet jelzi az is, hogy I. Ferdinánd 38 évi uralma alatt 22 alkalommal szavaztak meg a rendek hadiadót, 1546-tól többnyire kétszeres hadiadót is (portánként 2 forintot), majd 1552-től több évre előre is szavaztak meg dikát.¹³

A királyi kincstár megerősödését szolgálta a királyi/kamarai birtokrendszer nagyarányú növelése is. A ferdinándi adminisztráció az 1540-es évek végétől kezdte meg a korábban elzalogosított uradalmak visszaváltását, birtokcserével több fontos váruadalom került kincstári kezelésbe, illetve ha kellett, harccal foglaltak el több fontos váruadalmat (például az 1549. évi felvidéki hadjáratok során). A királyi/kincstári birtokgyarapodást jelzi, hogy Ferdinánd uralkodásának végére a királyi birtokállomány arányait tekintve meghaladta a Hunyadi Mátyás (1458–1490) idejére feltételezettet.¹⁴ A kamarai birtokrendszer kiépítésével párhuzamosan megtörtént a birtokigazgatási rendszer modernizációja: a váruadalmak gazdasági adminisztrációja élére hivatali instrukciókkal ellátott, szakképzett, azaz írni–olvasni–számolni tudó, latin, német és a helyi (magyar, szláv) nyelvismerettel is rendelkező udvarbírókat (*provisor*) neveztek ki, akik ellenőrzésére uradalmi ellenőröket állítottak. A kamarai uradalmak bevételei – a mindennapos korrupció ellenére – ugrásszerűen növekedtek és meghatározóaknak bizonyultak a végvárok élelmiszerral történő ellátásában.¹⁵

A pénzügy-igazgatási rendszer modernizációjának utolsó hazai fázisa már Ferdinánd utódjához, II. Miksához fűződik. Az ő uralkodása alatt alapították meg az ország északkeleti részeinek jövedelmeit kezelő, kassai székhelyű Szepesi Kamarát. Ez a terület, azaz Felső-Magyarország a Pozsony-központú országos adminisztrációtól igen messze feküdt. A mindennapi ügyintézés érdekében ezért már az 1530-as évek végétől külön jövedelemigazgató működött ezen a területen a neves humanista, Werner György személyében.¹⁶ Ebből a személyi rendszerből az 1560-as évek elejére már hivatal kezdett formálódni, majd főként Lazarus Schwendi felső-magyarországi főkapitány nyomására 1567-ben uralkodói instrukcióval létrejött a Szepesi Kamara. Az önálló kamara létrehozását az is indokolta, hogy a kamarai birtokok többsége ezen a vidéken terült el, és ezek jövedelmeire alapozták a felső-magyarországi és a szatmári főkapitányság katonasága ellátásának jelentős részét. Ez a kamarai birtokrendszer – elsősorban a katonai szempontok miatt – helyi központú, hatékony igaz-

középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András–Laszlovszky József–Szabó Péter. Martin Opitz, Bp., 2008. 377–399., itt: 386–397.

13 *Kenyeres I.*: Einkünfte i. m. (3. jz.) 123., 136.; *Uő*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 83.

14 *Kenyeres I.*: Einkünfte i. m. (3. jz.) 135.; *Uő*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 82–83.; *Uő*: Uradalmak i. m. (12. jz.) 89–94.

15 *Kenyeres I.*: Uradalmak i. m. (12. jz.) 360–383.; *Uő*: Grundherrschaften und Grenzfestungen. Die Kammerherrschaften und die Türkenabwehr im Königreich Ungarn des 16. Jahrhunderts. In: Geteilt – Vereinigt. Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit (16.–18. Jahrhundert). Hrsg. Krisztián Csaplár–Degovics–István Fazekas. OÉZ-Berlin, Berlin, 2011. (Ungarische Geschichte 1.) 98–129., itt: 114–122.

16 Újabbán ld. *Póka Ágnes*: Egy humanista a kormányzatban. Vázlat Werner György (1490?–1556) gazdaságszervező tevékenységének feltárásához. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédudományok) 18. (2011) 323–341.

gatást kívánt meg. Ezt jelzi az is, hogy az új kamarának kiadott hivatali instrukciók (1567, 1571) a kamara központi feladatául a katonaság ellátását jelölték meg.¹⁷

Fontos megjegyeznünk, hogy a 16. század utolsó harmadára kialakult hazai pénzügy-igazgatási rendszernek volt egy idegen „szereplője” is. I. Ferdinánd ugyanis előbb a szlavóniai főharmincadot, a komáromi uradalmat, majd 1549-ben a Habsburg Máriától megszerzett királynéi javakat: a magyaróvári és a pozsonyi főharmincadokat, a körmöcbányai pénzverő- és bányakamarát (a selmezbányai alkamarával és a besztercebányai rézbányavállalattal együtt), valamint Magyaróvár és Zólyom uradalmait a bécsi székhelyű Alsó-ausztriai Kamara alá rendelte. Ezzel a döntéssel a felsorolt birtokokat és jövedelmeket a Habsburg uralkodó kivonta a magyarországi kamarák illetékességéből. Ezen a helyzeten a 17. század első harmadában történt változás: az 1622. évi XXIV. tc. alapján a Magyar Kamara visszakapta a szlavóniai és a pozsonyi főharmincadot. Ezt a törvényt az 1625. évi XXXIII tc. is megerősítette.¹⁸

A Magyar Királyság jövedelmei a 16. század második felétől a 17. század első harmadáig

A Magyar Királyság „állami” jövedelmeinek meghatározása cseppet sem tűnik egyszerű feladatnak. A rendelkezésre álló számadáskönyvek, kimutatások alapján ugyanakkor hozzávetőlegesen rekonstruálható, hogy mekkora jövedelemmel számolhatott az uralkodó. A 16. századi viszonyok kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy csupán a Magyar Kamara számadásai állnak rendelkezésünkre, igaz, nem csekély mennyiségben: 1542-től 1638-ig 28 évből 31 számadáskönyv ismert többé-kevésbé teljes egészében.¹⁹ A Szepesi Kamara tekintetében kimutatások maradtak fenn, míg az Alsó-ausztriai Kamarára vonatkozóan még ilyenek sem állnak a kutatás rendelkezésére. A források alapján az alábbi képet rajzolhatjuk meg a 16. század második felének „állami” jövedelmeiről: A Magyar Kamara az 1540-es évek első felében mindössze 7–8 ezer rajnai Ft-nyi (rFt)²⁰ bevételt tudott elszámolni, a ferdinándi re-

17 *Acsády I.*: A pozsonyi és szepesi kamarák i. m. (3. jz.) 21–37.; *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár. Akadémiai, Bp., 1990. 21–31.; *Kenyeres I.*: Finanzen i. m. (3. jz.) 95–97.; *Uő*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 74–76.

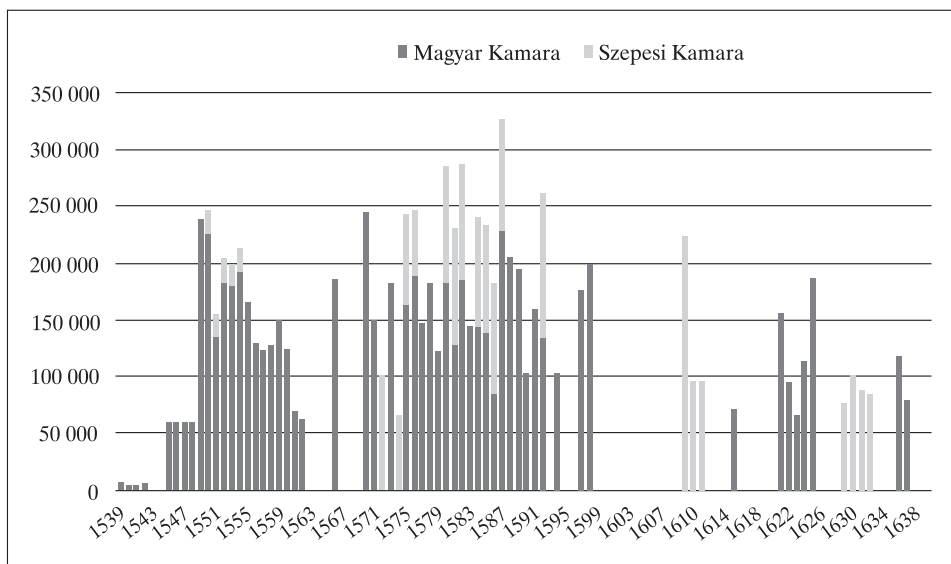
18 *Kenyeres I.*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 84.; *Uő*: Einkünfte i. m. (3. jz.) 137–138.; *Uő*: Uradalmak i. m. (12. jz.) 76–77. A legújabb kutatási eredmények azt támasztják alá, hogy az Alsó-ausztriai Kamara által felügyelt harmincadok nem azért kerültek át a Magyar Kamarához, mert azok jövedelmei a 17. század elején már nem voltak jelentősek, hanem az 1622. évi soproni országgyűlésen a magyar rendek által elért „kiegyezés” részeként. A soproni országgyűlés új típusú értékelésére ld. *Pálffy Géza*: Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi magyar történelemben: az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: *Egy elfelejtett kiegyezés a 17. századi Magyarországon. Az 1622. évi koronázó országgyűlés Sopronban. Szerk. Dominkovits Péter. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára, Sopron. (Soproni Levéltár Évkönyve 1.) (Megjelenés alatt.)*

19 A Magyar Kamara fennmaradt számadásainak alapadatait ld. a függelékben.

20 Tanulmányunkban rendhagyó módon rajnai (régiesen: rénes) forintban adjuk meg a pénzértékeket. A magyar kamarai szervek ugyanis hivatalosan a magyar (számítási) forintot használták, míg a bécsi

formoknak köszönhetően ezek a jövedelmek az 1550–1560-as évekre 180–220 ezer rFt-ra emelkedtek. A Szepesti Kamara bevételeit az 1560–1580-as évekre 100–125 ezer rFt-ra tehetjük. Meg kell jegyeznünk, hogy ebben az időszakban a kamarai bevételek gyakori ingadozása figyelhető meg, különösen azokban az években jelentős a bevételek visszaesése, amelyekben a rendek nem szavaztak meg hadiadót. A 17. századból egyelőre kevesebb adattal rendelkezünk, kamarai számadások is kisebb számban maradtak ránk, és ezek egy része is meglehetősen hiányos, igaz, ebből az időszakból már ismerünk szepesti kamarai számadásokat is.²¹ A rendelkezésre álló adatok alapján egyértelműen csökkenő bevételi trend mutatható ki az 1640-es évekig. A Magyar Kamara számadáskönyveiben az alábbi összegekkel találkozhatunk: 1616-ban mindössze 71 ezer rFt, 1622-ben 155 ezer rFt, míg 1637-ben 118 ezer rFt, 1638-ban kb. 80 ezer rFt. A Szepesti Kamara bevételei pedig az alábbiak szerint alakultak: 1610-ben 224 ezer (!) rFt, 1611-ben 96 ezer rFt, 1612-ben 98 ezer rFt, 1630-ban 78 ezer rFt, 1631-ben 100 ezer rFt, 1632-ben 89 ezer rFt, 1633-ban 85 ezer rFt. A szerény adatok alapján tehát a 17. század első harmadában 100–150 ezer rFt-ra tehetjük a Magyar, míg 80–100 ezer rFt-ra a Szepesti Kamara jövedelmeit.

1. diagram. A Magyar és a Szepesti Kamara bevételei, 1540–1640 (rFt)²²

központi udvari és kamarai szervek, az Alsó-ausztriai Kamara, a Haditanács és a német-római birodalmi rendek a szintén számítási pénzzé alakult rajnai forintot. A nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében ezért a magyarországi kamarák bevételeit rajnai forintban tüntettem fel. Az átváltási értékek az alábbiak szerint alakulnak: 1 magyar Ft = 100 magyar dénár (den), 1 rFt (Rheinischer Gulden) = 60 krajcár (kr) = 80 magyar den, így 1 magyar Ft = 75 kr = 1,25 rFt és 1 rFt = 0,8 magyar Ft.

21 A források lelőhelyeit ld. a függelékben.

22 A diagram adatait lásd a függelékben.

Amint már fentebb említettük, az Alsó-ausztriai Kamara jelentős magyarországi jövedelmeket kezel, de sem bevételeiről, sem kiadásairól nem rendelkezünk információkkal. Kutatásaim során azonban sikerült feltárni olyan, a Magyar Királyság valamennyi jövedelmét feltüntető kimutatásokat, amelyek nem csupán a Magyar és a Szepesi Kamara jövedelmeit, hanem az Alsó-ausztriai Kamara magyarországi bevételeit is tartalmazzák. A feltárt kimutatások az 1574–1576 és az 1584–1586 közötti időszakra vonatkoznak.²³ Tegyük hozzá, hogy ezekben a kimutatásokban olyan jövedelmeket is feltüntettek, amelyek a kamarai számadásokban – könyveléstechnikai okokból – nem lelhetőek fel, példának okáért említhetjük, hogy az összeállítás készítői – helyesen – a jelentős magyarországi kamarai birtokrendszer jövedelmeit is figyelembe vették az ország jövedelmeinek meghatározása során.²⁴ A kimutatások alapján meg tudjuk határozni azt is, hogy a három, a Magyar Királyság állami/kincstári jövedelmei beszédésében illetékes kamara között az alábbiak szerint oszlottak meg az ország jövedelmei:

1. táblázat

A Magyar Királyság jövedelmei kamarák szerint éves átlagban, 1574–1576 és 1584–1587²⁵

	1574–1576		1584–1586	
	rajnai Ft	százalék	rajnai Ft	százalék
Magyar Kamara	239 210	29,8	234 971	34
Szepesi Kamara	242 640	30,2	230 313	34
Alsó-ausztriai Kamara	321 226	40,0	221 807	32
Összesen	803 076	100,0	687 091	100

A fenti adatok alapján megállapítható, hogy az ország összjövedelmét az 1570-es évek közepén körülbelül 800 ezer rFt-ra tehetjük, míg az 1584–1586 közötti időszakban a jelenlegi adatok alapján durván 700 ezer rFt-ra becsülhetjük a jövedelmeket. Az első időmetszetben az Alsó-ausztriai Kamara a bevételek 40%-át kezelte, a két magyarországi kamara pedig 30-30%-án osztozkodott. Tíz évvel később az arányok már kiegyenlítődték, de hozzá kell tennünk, hogy ekkor a beszercebányai rézvállalat bevételeit nem tüntették fel, így az Alsó-ausztriai Kamara bevételeiből hiányozhatnak tételek – ez lehet az összbevételek csökkenésének egyik oka is.²⁶ Mivel az 1574–1576. évi kimutatások tűnnek a legteljesebbnek,

23 A kimutatások lelőhelye: Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv (= HKA), Vermischte Ungarische Gegenstände (= VUG), rote Nummer (= r. Nr.) 32/B fol. 1017r–1054v, 1067r–1096v; ÖStA HKA Hofffinanz Ungarn (= HFU) r. Nr. 52. Konv. Dez. 1587. fol. 151r–162v, 194r–228v; uo. r. Nr. 53. Konv. Jan. 1588. fol. 26r–30v. A források feldolgozását ld.: *Kenyeres I.*: A királyi Magyarország i. m. (3. jz.) 92–100.; *Uő*: Finanzen i. m. (3. jz.) 111–118.

24 *Kenyeres I.*: Uradalmak i. m. (12. jz.) 364–376.; *Uő*: Grundherrschaften i. m. (15. jz.) 118–122.

25 A forrásokhoz ld. a 23. jegyzetet.

26 Valószínűleg azért nem számoltak a beszercebányai rézvállalat jövedelmével, mert ekkoriban veszteségesnek bizonyult. A problémára ld. *Kenyeres István*: A bányakamarák szerepe a Magyar

ezért az alábbiakban erre a forrásra támaszkodva mutatjuk be a Magyar Királyság jövedelemszerkezetét.

A legjelentősebb bevételi forrást a harmincadok képezték: a jövedelmek 35%-át szolgáltatták. Ezt követte az Alsó-ausztriai Kamara által igazgatott alsó-magyarországi bánya- és pénzverőkamara haszna. Ezekon kívül a kamarai számadásokból lényegében hiányzó kamarai uradalmak által főként naturáliákban szolgáltatott jövedelmek voltak igazán jelentősek.

2. táblázat

A Magyar Királyság bevételeinek főbb típusai és megoszlásuk éves átlagban, 1574–1576²⁷

Bevételtípusok	Rajnai Ft	Százalék
Harmincadok	284 133	35,4
Bánya- és pénzverőkamarák	199 142	24,8
Kamarai uradalmak	164 277	20,5
Hadi adó	74 855	9,3
Elzálogosított birtokok	39 602	4,9
Szabad királyi városok cenzusa és taxái	22 296	2,8
Hitelek	13 923	1,7
Egyéb	4 848	0,6
Összesen	803 076	100,0

Összességében annyit állapíthatunk meg, hogy a Magyar Királyság „nettó” bevételeit az 1570–1580-as évekre körülbelül 800 000 rFt-ra tehetjük. Ez az összeg a Habsburgok más országaihoz, tartományaihoz mérten sem számított csekélynek. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis a Habsburg Monarchia éves jövedelme a 16. század második felében összességében 2–2,5 millió rFt közé tehető.²⁸ Ebből az is következik, hogy a 16. század utolsó harmadában a magyarországi bevételek a monarchia jövedelmeinek legalább a negyedét, jobb esetben a harmadát tették ki!

A 17. század első harmadának magyarországi jövedelmeit tekintve egyelőre csak becslésekre támaszkodhatunk. Az 1600 és 1640 közötti időszakból fennmaradt, fentebb ismertetett kamarai számadások adatait átlagolva 220 ezer rFt éves bevételt lehet megállapítani, azokban az időszakokban, amikor mindkét kamara Habsburg-kézen volt. Ehhez hozzá kell még számolnunk az Alsó-ausztriai Kamara által kezelt minimum 150–160 ezer, adott esetben akár 350 ezer rFt-ra tehető bá-

Királyság jövedelmeiben a 15–16. században. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2012. 177–188., itt: 186.

27 *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 96.; *Uő*: Finanzen i. m. (3. jz.) 114. (Tabelle 16.). A forrásokat ld. a 20. jegyzetben.

28 A korábbi becsléseket is ismertetve összefoglalóan ld.: *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 86–87.; *Uő*: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 41–43.

nyakamarai jövedelmeket,²⁹ valamint a Magyar Kamarának átengedett pozsonyi, magyaróvári és szlavóniai főharmincadok, továbbá a pozsonyi sóhivatal bevételeit, amely hivatalok bevételeit összességében legalább 150 ezer rFt-ra becsülhetjük a korszakban. Összességében tehát 530–550 ezer rFt-ra tehetjük az ország jövedelmeit, amely összeg jobb esetben felmehetett 600–800 ezer rFt-ra is, ami azt feltételezi, hogy a Magyar Királyság jövedelmei semmiképpen sem emelkedtek a 17. század első harmadában.

Hozzá kell tennünk azonban, hogy a 16. század utolsó harmadában összbirodalmi szinten jelentős magyarországi bevételek nem voltak elegendők a monarchia legnagyobb kiadásainak, a horvát- és magyarországi végvárrendszer költségeinek a finanszírozására. A 17. század megváltozott körülményei között azonban még mindig jelentős lehetett ez a hozzájárulás.

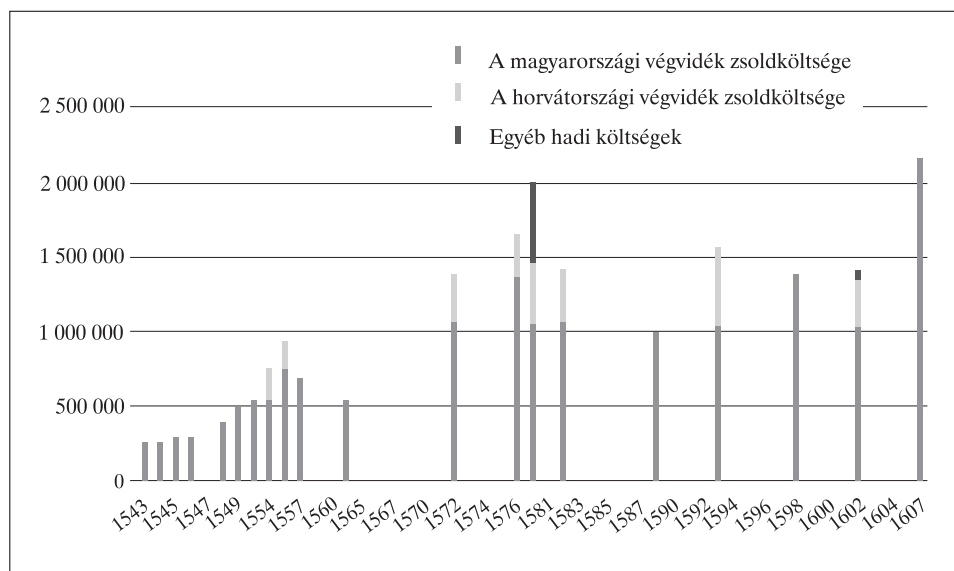
A török elleni védelem költségei

A magyar és a horvát végek finanszírozási igénye az 1540-es években már több mint félmillió rFt-ot emésztett fel. Az 1550-es évek végére ez az összeg már 1 millió rFt fölé kúszott, míg a tizenöt éves háború (1592/1593–1606) idejére már a másfél millió rFt-ot is elérte. Ez az összeg a végvárakban szolgáló katonaság és kíséret személyzet zsoldját foglalta magában, ehhez jöttek még a várépítési-karbantartási, tüzérségi-hadfelszerelési kiadások legalább évi 0,5 millió rFt-ra becsült költségei.³⁰

A végvárak fenntartására szükséges összegek megállapítását a kutatás az úgynevezett végvárjegyzékekre (*Kriegstaats*) alapozta. Lényeges megemlítenünk, hogy ezekben csak egy elvi, kívánatos létszámadat szerepelt, ugyanakkor tudható, hogy szinte sehol nem voltak feltöltve a jegyzékekben szereplő keretszámok. E források alapján a végváriak zsoldigényének maximumát tudjuk megállapítani, a tényleges létszámokat és a ténylegesen kifizetett zsold összegét nem. Amint említettük, a Habsburg uralkodók jövedelmei éves szinten a 16. század második felében 2-2,5 millió rFt-ot nem haladták meg, ezzel szembeállítva a kiadásokat – a 16. század végére 1,5-2 millió rFt-ra tehető végvári és 0,5 millió rFt-ot kitevő

29 A 16. századi bányakamarai jövedelmek összesített adatait ld. *Kenyeres I.*: A bányakamarák szerepe i. m. (26. jz.) 187. Ez jelentősen nem változott a 17. század elején, ugyanakkor pl. az 1623. évi udvari hadi fizetómesteri befizetések között a körmöc- és selmecebányai kamara 180 ezer rFt-tal, míg a beszercebányai rézvéllalat 178 ezer rFt-tal, összesen 358 ezer rFt-tal szerepel (*Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. [3. jz.] 125.; *Uő*: *Kriegsausgaben* i. m. [3. jz.] 77.), úgy, hogy természetesen ezen kamarák nem minden tiszta hasznát fizették be a hadi pénztárba. Az ekkor befizető magyarországi hivatalok (az említett bányakamarákon kívül) a pozsonyi, magyaróvári, szlavóniai főharmincad, a pozsonyi pénzverde és sóhivatal együttesen 538 ezer rFt-ot fizetett be! Figyelembe kell venni ugyanakkor, hogy ebben az időben jelentős infláció volt. Ld. alább a 68. jegyzetet.

30 *Pálffy G.*: A törökellenes határvédelmi i. m. (3. jz.) 190–197.; *Uő*: *Der Preis* i. m. (3. jz.) 25–34.

2. diagram. A magyar- és horvátországi végék hadi költségei, 1543–1607 (rFt)³¹

udvartartási költségeket³² – arra a következtetésre juthatunk, hogy a monarchia éves bevételei alig fedezték a kiadásokat. Lényegében annyi bevétel volt, amiből – ha az uralkodó semmi másra nem költött – a végvidékek zsoldösszegeit és az udvartartást tudták volna finanszírozni. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a jövedelmek nem minden évben folytak be optimálisan és voltak a fentiekén kívül más kiadások – presztízspítkezések, más fronton történő hadakozások költségei stb. – is, amiből az következik, hogy az udvarnak minden évben jelentős deficittel kellett szembenéznie, amelynek összege éves szinten elérhette a félmillió rFt-ot is.

Felmerülhet a kérdés a végvárrendszer kiadásai kapcsán: ha valóban nem voltak a létszámok teljes számban feltöltve, illetve tudjuk, hogy a végváriak sokszor igen hektikusan kapták meg – ha egyáltalán megkapták – jussukat, akkor ténylegesen mekkora hadi költségeket fizetett ki a monarchia évről évre? Ahhoz, hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, újabb forrástípusokat kell vizsgálat alá venni: nevezetesen az udvari és a hadi fizetőmesteri számadásokat és kimutatásokat.

31 Az adatokat részletesen ld. Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. *Hadtörténelmi Közlemények* 108. (1995) 114–185., itt: 121.; *Uő*: A törökellenes határvédelmi i. m. (3. jz.) 190–197.; *Uő*: *Der Preis* i. m. (3. jz.) 30–34.

32 Rauscher, P.: *Zwischen Ständen* i. m. (2. jz.) 250–271.; *Uő*: *Die Finanzierung des Kaiserhofs von der Mitte des 16. bis zu Beginn des 18. Jahrhunderts. Eine Analyse der Hofzahlamtsbücher*. In: *Hofwirtschaft. Ein ökonomischer Blick auf Hof und Residenz in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. 10. Symposium der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Götting/Schleswig, 23.–26. September 2006. Hrsg. Gerhard Fouquet–Jan Hirschbiegel–Werner Paravicini. Thorbecke, Ostfildern, 2008. (*Residenzenforschung* 21.) 405–441.

Az udvari fizetőmester tisztségét és hivatalát az udvartartás költségeinek biztosítására hozták létre. Élén az udvari fizetőmester állt (*Hofzahlmeister*), aki formálisan az udvartartáshoz kapcsolódó kiadásokért és az erre a célra átadott, vagy utalt pénzeszközök bevételezéséért volt felelős. Ennek ellenére – mint korábbi kutatásaim során rámutattam – számos esetben és időszakban meghatározó szerepet játszott az udvari fizetőmester a monarchia hadi kiadásainak finanszírozásában. Az udvari fizetőmester számadásai 1543-tól maradtak fenn.³³ A számadáskönyvi adatok elemzése alapján megállapítható, hogy az 1540-es évek közepétől 1556-ig az udvari fizetőmester központi szerepet játszott a hadi kiadások finanszírozásában: évente 200–300 ezer rFt-tól egészen 1 millió rFt-ig terjed a hadi kifizetések összege, amelyek ekkor a hivatal kiadásainak 30–70%-át tették ki. Az udvari fizetőmester által hadi célra kifizetett összegek mintegy felét a magyarországi katonai költségekre fordították: az 1540-es évek közepén évi mintegy 300–350 ezer rFt-ot, az évtized végére évi 400–500 ezer rFt-ot. Mindez azt jelenti, hogy az 1540-es évek közepén az udvari fizetőmester hivatala fedezte a magyarországi zsoldköltségek közel 100%-át, majd az 1540-es évek végén a zsoldköltségek ugrásszerű növekedésekor már mindösszesen „csak” az 50–60%-át. Ugyanakkor az 1550-es évek elejének nagy várháborúi idején az udvari fizetőmester fizette a magyarországi hadi költségek 80–90%-át. Az 1570–1580-as években azonban gyökeres változás állt be: az udvari pénztár hadi kifizetései jelentősen visszaestek, amely jelenség összefüggésben van a hadi fizetőmesteri hivatali rendszer kiépülésével.³⁴

A hadi fizetőmester hivatalát azért hozták létre, hogy az uralkodó hadi kiadásait intézze, a hadi költségekre kiutalt összegeket beszedje vagy a könyveibe bevegye, illetve az elrendelt hadiköltség-kifizetéseket végrehajtsa. A hadi fizetőkésztők léte rére már az 1520-as évektől van adatunk, a hivataloszerű működés azonban csak az 1550-es évekre alakult ki. Több hadi fizetőkésztő is tevékenykedett párhuzamosan, ezek közül a legfontosabb a kezdetben magyarországinak, majd udvarinak nevezett hadi fizetőkésztő (*Kriegszahlmeister in Ungarn, Hofkriegszahlmeister*) volt. Jelentős szerepe volt az 1560-as évektől megjelenő felső-magyarországi hadi fizetőkésztőknek is, főként a tizenöt éves háború időszakában, de ismerünk esetenként, főként az 1540-es évektől szlavóniai/vendvidéki, illetve horvátországi, valamint erdélyi hadi fizetőkésztőket (mint például az 1550-es években és a tizenöt éves háború időszakában), illetve rendi fizetőkésztőket is, akik az egyes tartományok rendjei által megszavazott hadisegélyt maguk vitték el a végvárakba (például alsó-ausztriai,

33 Az udvari fizetőkésztő számadásait ld. ÖStA HKA Hofzahlamtsbücher (= HZAB). A számadáskönyvek forrásértékére ld. *Rauscher, P.*: Finanzen i. m. (2. jz.) 250–252.; *Christian Sapper*: Die Zahlamtsbücher im Hofkammerarchiv 1542–1825. MÖStA 35. (1982) 404–455., itt: 410–413.; *Mark Hengerer*: Die Rechnungsbücher des Hofzahlmeisters (1542–1714) und die Zahlamtsbücher (1542–1825) im Wiener Hofkammerarchiv. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert)*. Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Josef Pauser–Martin Scheutz–Thomas Winkelbauer. Oldenbourg, Wien–München, 2004. (MIÖG, Ergbd. 44.) 128–143.

34 A részletes adatokat ld. *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 91–100., valamint *Uő*: *Kriegsausgaben* i. m. (3. jz.) 46–52.

belső-ausztriai, sziléziai hadi fizetőmesterek).³⁵ Annak ellenére, hogy egy időben akár több hadi fizetőmester is működött, a legfontosabb szerepet a magyarországi/udvari hadi fizetőmester játszotta, mivel ő gondoskodott a többi katonai hivatal pénzeszközéről (élésmeister, hajómesteri, hadszertári stb. hivatalok), másrészt rajta keresztül fizették a bányavidéki, a győri, a kanizsai, majd a Kanizsával szembeni végvidékek katonaságát, a 17. századtól pedig a birodalom más hadszíntereinek kiadásait is. Éppen ezért a magyarországi/udvari hadi fizetőmester számadásai széles körű áttekinthetést nyújthatnak a birodalom hadi költségeinek finanszírozásáról. A kutatás legnagyobb sajnálatára azonban igen csekély számban maradtak ránk hadi fizetőmesteri számadások: a legfontosabb hivatal, az udvari hadi fizetőmester esetében mindössze három számadás maradt fenn jelenlegi ismereteink szerint: az 1570., az 1610. és az 1623. évek.³⁶ Felső-magyarországi hadi fizetőmesteri számadásokból már sokkal jobban állunk: fennmaradt az 1569. évi számadáskönyv,³⁷ illetve a tizenöt éves háború időszakából 15 kötetben teljes egészükben ránk maradtak Hans Unterholtzer felső-magyarországi hadi fizetőmester számadásai, amelyek hivatali tevékenységének teljes időszakát (1594. október 12–1601. február 28.) lefedik.³⁸ Ezekon kívül csak néhány kimutatás áll rendelkezésünkre. A hadi fizetőmesterek által kifizetett hadi kiadások nagyságrendjét jól szemlélteti, hogy az 1569. évi felső-magyarországi és az 1570. évi magyarországi hadi fizetőmesterek által katonai célra kiadott összegeket 1,35 millió rFt-ra tehetjük.³⁹ Az 1569-ből fennmaradt magyarországi hadi fizetőmesteri számadásról készített kivonat 1 millió 330 ezer és 1 millió 530 ezer rFt

35 Pálffy G.: A törökellenes határvédelmi i. m. (3. jz.) 210–213.; *Uő*: Der Preis i. m. (3. jz.) 39–42.; *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 90–91.; *Uő*: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 44–46.

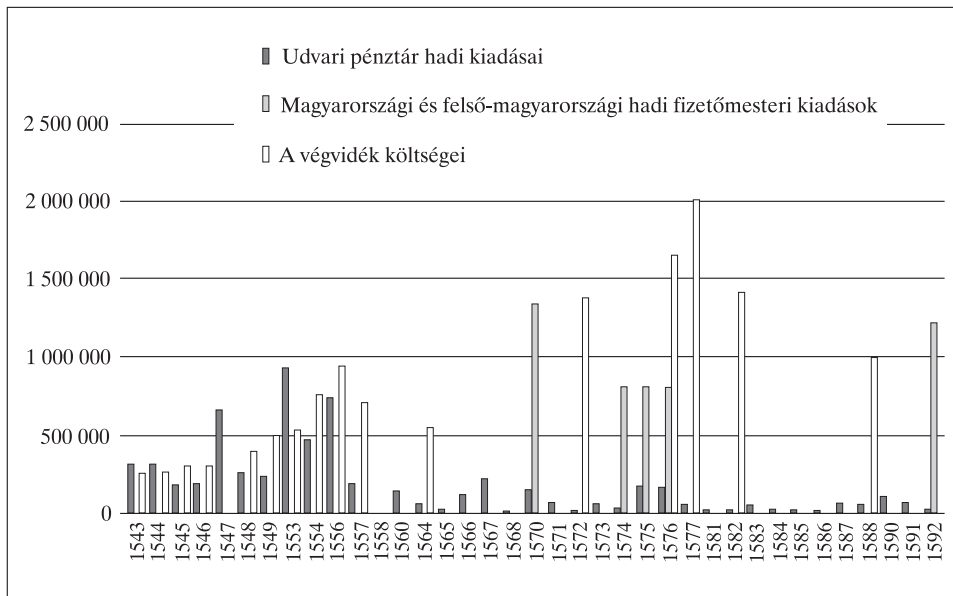
36 Az 1570. évi magyarországi hadi fizetőmesteri számadás jelzete ÖStA Kriegsarchiv (= KA), Armee-Schemata Bd. 9a. Ismerteti: *Rauscher, P.*: Zwischen Ständen i. m. (2. jz.) 272–277. Az 1610. évi udvari hadi fizetőmesteri számadást ld. ÖStA HKA Hofffinanz Österreich r. Nr. 148. Konv. ad. 21. März 1613. fol. 1r–36v (bevételek), 1r–79v (kiadások). (A forrásra Oross András hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton mondok köszönetet.) Az 1623. évi számadáskönyv jelzete: ÖStA HKA Kameralzahlamtsbücher Bd. 263. Ismerteti *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 107–109.; *Uő*: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 58–60.

37 Az 1569. évi felső-magyarországi hadi fizetőmesteri számadáskönyvet ld.: ÖStA KA Alte Feldakten (= AFA) 1569 13/1. Ismerteti: *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 107–109.; *Uő*: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 58–60.

38 A számadáskönyvek jelzete: Diözesanarchiv Wien, Herrschaft Kranichberg, Rechnungsbücher des kaiserl. Feldkriegszahlmeister Hans Unterholtzer. A számadáskönyvek ismertetését ld. *Kenyeres István*: Hans Unterholtzer felső-magyarországi hadi fizetőmester és ismeretlen számadásai (1595–1602). In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk. Krász Lilla–Oborni Teréz. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2008. 221–238.

39 *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 102–107.; *Uő*: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 54–58. A két említett számadáskönyv (1570. évi magyarországi és az 1569. évi felső-magyarországi) bevételi főösszege együttesen 1,8 millió rFt, azonban figyelembe kell venni, hogy a felső-magyarországi hadi fizetőmester bevételeinek háromnegyed része a magyarországi hadi fizetőmestertől származott, tehát ezt az összeget (kb. 300 ezer rFt), mint egyfajta belső átutalást, le kell vonnunk, így 1,5 millió rFt-ot kapunk. A magyarországi hadi fizetőmester kiadásainak mintegy 85%-át, míg a felső-magyarországi a kiadásainak 97%-át fordította közvetlen katonai kiadásra, így az 1,5 millió rFt-ból mindösszesen kb. 1,35 millió rFt került kifizetésre kifejezetten katonai célokra. *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 109–111.; *Uő*: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 60–62.

3. diagram. Az udvari fizetőmester és a hadi fizetőmesterek hadi kiadásai és a végvárrendszer költségei, 1543–1593 (rFt)⁴⁰

közötti bevételről tesz tanúbizonyságot, azonban nem ismerjük a kiadásokat.⁴¹ Egy másik kimutatás szerint 1573 és 1575 között éves átlagban az udvari/magyarországi hadi fizetőmester 572 ezer rFt-ot, míg a felső-magyarországi hadi fizetőmester 239 ezer rFt-ot adott ki katonai célokra,⁴² tehát összességében 811 ezer rFt-ot. Tudjuk ugyanakkor, hogy voltak más hivatalok is, amelyek közvetlenül finanszíroztak katonai költségeket (például a Körmöcbányai Bánya- és Pénzverőkamara),⁴³ amelyek átutalásai nem mindig kerültek be a hadi fizetőmesterei számadásokba. Ezek együttes értékét kb. 200 ezer rFt-ra tehetjük, tehát nem állunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy az 1570–1580-as években éves szinten 1–1,5 millió rFt körül lehetett ténylegesen az az összeg, amelyet a Habsburg uralkodók a magyar-

40 A végvidék költségeire ld. fentebb a 31. jegyzetet. Az udvari fizetőmesterei és hadi fizetőmesterei adatokra ld. *Kenyeres I.: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.)* 91–111.; *Uő: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.)* 46–51., 54–60., 67–71.

41 Az 1569. évi hadi fizetőmesterei számadáskönyv kivonatát ld. ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA) Schlossarchiv Grafenegg, Militaria, Karton 153. Konv. 1/a. (Az iratra Oross András hívta fel a figyelmemet, amiért ezúton is köszönetet mondok.) A kivonaton összegzésként 1 530 022 rFt bevétel szerepel, azonban amennyiben összeadjuk a kivonatan feltüntetett tételeket, 1 336 413 rFt jön ki. Mivel a számadáskönyv, amiről a kivonat készült, nem maradt fenn, így nem tudjuk ellenőrizni, hogy a kivonatot készítő kihagyott-e egy tételt vagy az összegzésnél hibázott-e. A kivonat a kiadásokat nem tartalmazza.

42 ÖStA KA AFA 1576–11–5, fol. 6r–8r.

43 *Kenyeres I.: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.)* 99.

országi katonai költségekre elő tudtak teremteni, de tekintve az éves zsoldköltség-szükségletet és más katonai költségeket (minimum 1,5–2 millió rFt), többnyire éves szinten minimum félmillió rFt-ra tehető deficittel kellett szembenézni.

A tizenöt éves háború finanszírozása

Felmerül a kérdés: amennyiben az 1568. évi drinápolyi békét követő „békeidőszakban” éves szinten jelentős deficittel finanszírozták a végvárrendszert, hogyan vághatott bele a Habsburg Birodalom a még több pénzbe kerülő „hosszú török”, azaz a tizenöt éves háborúba? Az alábbiakban erre a kérdésre igyekszünk választ adni. Nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy milyen pénzügyi helyzetben volt a Habsburg Birodalom a háború idején és mekkora hadi kiadásokat volt képes finanszírozni. Egyes becslések alapján a háború vége felé a hadi kiadások elérték a 6, más vélemények szerint akár a 10 millió rFt-ot is.⁴⁴ A fentiek alapján két kérdés merülhet fel: egyrészt mennyi pénzre volt szükség a permanens háború finanszírozására, másrészt mennyi pénzt tudott előteremteni a hadi célokra a Habsburg-adminisztráció? Kezdjük az első kérdéssel: fennmaradt egy kimutatás, amely az udvari hadi fizetómester, a tábori hadi fizetómester és más katonai, illetve kamarai hivatalok hadi kiadásait tartalmazza. A kimutatás alapján a háború első évtizedében, azaz 1602-ig éves szinten az udvari hadi fizetómester évi 1,5 millió rFt-ot, míg a felső-magyarországi hadi fizetómester 430 ezer rFt-ot fizetett ki hadi költségekre, azaz összesen 2,3 millió rFt-ot. (Az egyéb hivatalokból éves átlagban 358 ezer Ft-ot fizettek ki.)⁴⁵ Érdemes megemlítenünk, hogy jelentős ingadozás figyelhető meg egyes periódusokban: míg 1593-ban kevesebb mint 1 millió rFt kiadásra került sor, addig 1598-ban már 4,4 millió rFt-ot fizettek ki ilyen célra.⁴⁶ Említettük, hogy az udvari fizetómester milyen fontos szerepet játszott az 1540–1550-es években a hadi költségek finanszírozásában. Ez a szerep ezt követően teljesen visszaszorult – egészen a hosszú háború utolsó időszakáig. Ezt jelzi, hogy a háború utolsó fél évtizedében az udvari fizetómester éves szinten fél (1601, 1602) és 2,1 millió rFt (1605) közötti összegeket utalt át az udvari hadi fizetómesternek. 1605-ben a két (udvari és felső-magyarországi) hadi fizetómesteri hivatalnak átutalt összeg 2,3 millió rFt-ot tett ki.⁴⁷ Ebben az időszakban az udvari fizetómesteri hivatal jelentős

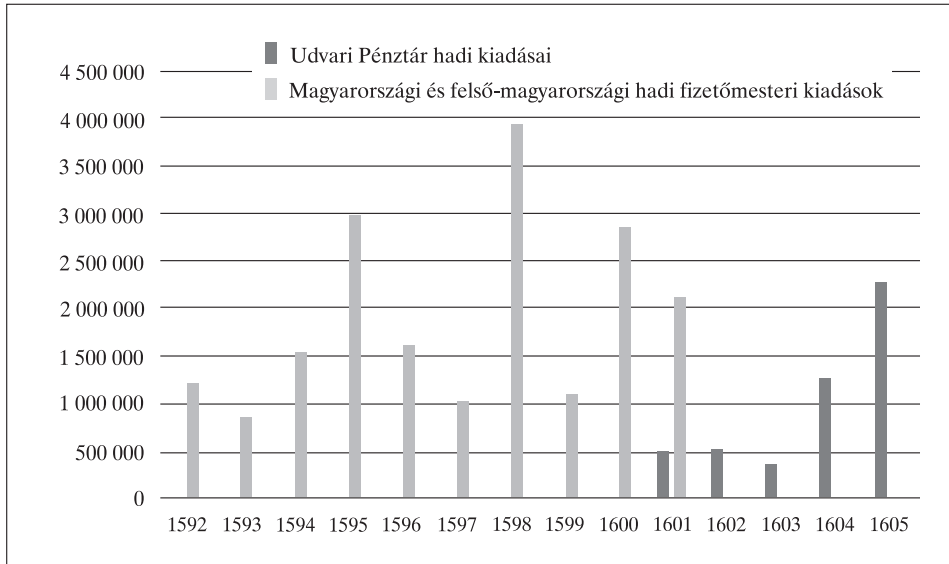
44 Winkelbauer 1606-ban 6 millió rFt-ra becsüli a hadi kiadásokat. *Winkelbauer, T.*: i. m. (2. jz.) I. 482. A 10 milliós hadi kiadásra vonatkozó – valószínűleg megkérdőjelezhető – adatot ld. *Czigány István*: Reform vagy kudar? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Balassi, Bp., 2004. 67.

45 ÖStA HHStA Kriegsakten Kart. 31. Konv. 1590–1602. fol. 70r–78v.

46 *Kenyeres István*: Mibe került a tizenöt éves háború? In: *Auxilium Historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére.* Szerk. Körmenyi Tamás–Thoroczkay Gábor. ELTE BTK, Bp., 2009. 163–174., itt: 165–166.; *Uő*: *Kriegsausgaben* i. m. (3. jz.) 69–71.

47 Az udvari fizetómester kifizetéseire vonatkozó adatokat 1601–1604 közötti időszakban ld.: *Rauscher, P.*: *Zwischen Ständen* i. m. (2. jz.) 392. skk. (Tabelle 126.) Az 1605. évi adatot ld. ÖStA HKA HZAB 56.

4. diagram. Az udvari fizetőmesteri hivatal és a hadi fizetőmesteri hivatal katonai kiadásai a tizenöt éves háború idején (rFt)⁴⁸

hiteleket is felvett a háború finanszírozására, illetve a birodalmi segélypénzekből a birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*) évi 200–300 ezer rFt-ot fizetett be az udvari fizetőmesternek. A fenti adatok alapján tehát úgy tűnik, hogy a háború utolsó időszakát az udvari fizetőmester hivatalán keresztül finanszírozták.

Összegezve az elmondottakat: a Habsburg-hivatalok által kifizetett éves hadi kiadások összegét 2,3 millió rFt-ra tehetjük, hiszen ugyanennyi összeget tudunk kimutatni a háború első évtizedéből, illetve az udvari pénztáron keresztüli finanszírozás révén az 1601–1605 közötti időszakban is.

Mire volt ez elegendő? Az 1593. évi végvárjegyzék szerint a magyar és a horvát végek zsoldösszege évi 1,3–1,5 millió rFt-ra tehető, az ebben az időben a végekre felvett 4800 főnyi rendkívüli mezei katonaság zsoldköltségére 388 rFt-ot terveztek, tehát ebben az időszakban mintegy 1,7–1,9 millió rFt zsoldösszeggel számolhatunk, az 1603. évi végvárjegyzék azonban már csak 1,3 millió rFt zsoldköltséget tüntetett fel. Ami a háború további katonai kiadásait illeti, csak szórványos és időnként egymásnak ellentmondó adatokra lelhetünk az általában 5 hónapra felfogadott mezei katonaság és az egyéb hadi költségek (tüzérség, élelmezés, szállítás stb.) kapcsán. Az Udvari Kamara egy 1607. évi előterjesztése alapján egy 24 ezer főnyi gyalogosból és 4000 fő lovasból álló mezei hadsereg 5 hónapra

⁴⁸ Kenyeres I.: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 92–93., 100–101., 120–124.; Uő: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 70–72.

felfogadási költsége összesen 2 342 600 rFt lehetett.⁴⁹ A fentiek alapján, amennyiben a végvári katonaság zsoldköltségeit maximum 1,9 millió rFt-ra, az egyéb hadi költségeket (ételmezés, hadszertár, várerődítések stb.) további 500 ezer rFt-ra, a 28–30 ezer főnyi mezei hadsereg 5 havi zsoldjára elegendő összeget 2,325 millió rFt-ra becsüljük, akkor a háború éves költségei 4,7–4,9 millió rFt-ot, tehát legfeljebb 5 millió rFt-ot tehetek ki.

Amennyiben figyelembe vesszük az udvartartás mintegy félmillió rFt-os költségeit is, valamint azt, hogy a monarchia éves bevételeit a háború előtti időszakra legfeljebb 2,5 millió rFt-ra becsülhetjük, akkor könnyen belátható, hogy a Habsburg-adminisztrációnak jelentős mértékben kellett a bevételeket megnövelnie, új finanszírozási forrásokat, eszközöket és lehetőségeket kellett felkutatnia, illetve alkalmaznia. A kérdés azért is érdekes, mivel az ellenfél, az Oszmán Birodalom – megannyi fiskális problémái ellenére is – jelentős pénzügyi tartalékok felett rendelkezett.⁵⁰ Véleményem szerint a Habsburg-udvar azért is kockáztathatott meg pénzügyileg egy nyílt konfrontációt akkori fő ellenségével, mivel háború esetén négy „tartalék” finanszírozási forrással is rendelkezett:

1. Az egyik legfontosabb „forrás” maga a császári méltóság volt, illetve az annak révén adódó lehetőség, azaz a birodalmi rendek által megszavazott töröksegély (*Türkenhilfe*). A töröksegély kapcsán egyelőre hiányos és ellentmondó adatok állnak a kutatás rendelkezésére: az 1580-as években a birodalmi katonai büdzsétervekben általában 600–700 ezer rFt-tal számoltak mint birodalmi segéllyel.⁵¹ Egyes becslések szerint a hosszú török háború idején a birodalmi rendek 12 millió (!) rFt-ot szavaztak meg birodalmi gyűléseken segélyként, ezen kívül a birodalmi

49 *Felix Stieve*: Vom Reichstag 1608 bis zur Gründung der Liga. Rieger, München, 1895. (Briefe und Acten zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges in den Zeiten des vorwaltenden Einflusses der Wittelsbacher 6.) 111–119., itt 112. skk. (Itt köszönöm meg Peter Rauschernek, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.) A tizenöt éves háború idején felfogadott katonaság létszámára újabban ld. *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Históriaantik Könyvesház, Bp., 2011. 47–56. Bagi szerint is átlagosan legfeljebb 30 ezer fős alakulatokkal kell számolnunk egy-egy hadiévre, noha akadnak jelentős eltérések az egyes hadjáratok során.

50 Ld. *Fodor Pál*: Vállalkozásra kényszerítve. Az oszmán pénzügyigazgatás és hatalmi elit változásai a 16–17. század fordulóján. MTA TTI–Magyar–Török Baráti Társaság, Bp., 2006. (História Könyvtár. Monográfiák 21.) 43–47., 66–74.; *Uő*: Adatok az 1596. évi egri (mezőkeresztesi) oszmán hadjárat költségeihez. Keletkutatás (2007) 59–68.; *Uő*: Die Kriegsfinanzierung des Osmanischen Reiches im ausgehenden 16. Jahrhundert. Dargestellt am Beispiel des Feldzuges von 1596. In: „Blut des Staatskörpers” i. m. (3. jz.) 43–54.

51 Rauscher 600 000–700 000 rFt éves bevétellel számol a birodalmi segélyek kapcsán az 1576/1578-as évekre. *Rauscher P.*: Kaiser und Reich i. m. (2. jz.) 61.; *Uő*: Zwischen Ständen i. m. (2. jz.) 314. skk. Az 1577. évi katonai büdzsétervezet 460 000 rFt-tal számol a Magyar Királyság és 140 000 rFt-tal Belső-Ausztria esetében (ami alatt akkoriban Stájerországot, Krajnát és Karintiát értettek). *Pálffy G.*: Der Preis i. m. (3. jz.) 33.; *Uő*: A törökellenes határvédelmi i. m. (3. jz.) 201. Ld. még: „Verzeichnus wie die ganz Hungerisch Gränicz von Siebenbürgen an biß auf die Traa und Windischlandt underhalten und Contentirt kan werden”, amely tervezetben ugyanúgy 600 000 rFt-tal számolnak a birodalmi segély kapcsán. ÖStA KA AFA 1580/12/5.

kerületek (*Kreis*) a maguk gyűlésein további 7–9 millió rFt-ot ajánlottak meg.⁵² Ez alapján a Német-római Birodalomból évi 1,4 millió rFt-ra számíthattak a Habsburgok a tizenöt éves háború idején. A megszavazott birodalmi segélyek Bécsbe juttatásáért Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester (*Reichspfennigmeister*), aki 1589–1603 között töltötte be hivatalát volt felelős. A kutatás szerencséjére az ő számadásai fennmaradtak, amelyek alapján közelebbi képet kaphatunk a birodalmi rendek által megszavazott segélyek „hasznosulásáról”:

3. táblázat. Az 1592–1603 között megszavazott birodalmi segélyek (az úgynevezett régi segélyek [„Alte Hilfen”], majd az 1594 és 1598. évi birodalmi gyűléseken megszavazott segélyek) (rFt)⁵³

Év	Birodalmi és más segélyek	Egyéb bevételek, hitelek és átutalások	Összesen
1592	24 134	11 800	35 934
1593	46 385	44 279	90 664
1594	327 781	777 177	1 104 958
1595	828 502	378 730	1 207 232
1596	813 377	503 048	1 316 425
1597	697 561	1 062 637	1 812 892
1598	1 686 752	628 599	2 389 201
1599	1 225 453	880 592	2 129 800
1600	1 388 013	158 039	1 662 923
1601	516 410	298 285	879 197
1602	290 963	508 988	801 179
1603	702 366	157 033	983 713
Összesen	8 547 697	5 409 207	14 414 118
Éves átlag	712 308	450 767	1 201 177

52 *Johannes Müller*: Die Verdienste Zacharias Geizkoflers um die Beschaffung der Geldmittel für den Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. MIÖG 21. (1900) 251–304., itt: 259.; *Uő*: Zacharias Geizkofler 1560–1617, des heiligen Römischen Reiches Pfennigmeister und Oberster Proviantmeister im Königreich Ungarn. Rohrer, Baden bei Wien, 1938. (Veröffentlichungen des Wiener Hofkammerarchivs 3.) 31. skk. Schulze a birodalmi segély összegét 1587 és 1603 között kb. 18,6 millió rFt-ra teszi. *Schulze, W.*: i. m. (2. jz.) 362. Niederkorn 20 millió rFt-tal számol a tizenöt éves háború idejére: *Jan Paul Niederkorn*: Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg” Kaiser Rudolfs II, 1593–1606. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1993. (Archiv für österreichische Geschichte 135.) 499.

53 *Alexander Sigelen*: Dem ganzen Geschlecht nützlich und rühmlich. Reichspfennigmeister Zacharias Geizkofler zwischen Fürstendienst und Familienpolitik. Stuttgart, Kohlhammer, 2009. (Veröffentlichungen der Kommission für geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg. Reihe B 171.) 602. (Tabellen 4–5).

4. táblázat. A birodalmi segélyekből tett kiadások, 1592–1603⁵⁴

Év	Udvari és hadi fizető- mesteri hivatal	Hiteltörlesztés	Összesen
1592	6 552	23 236	33 865
1593	44 186	40 668	101 016
1594	954 957	176 286	1 158 388
1595	773 530	364 272	1 175 116
1596	630 428	608 340	1 289 710
1597	1 011 825	754 393	1 806 560
1598	2 266 570	426 900	2 767 457
1599	1 820 058	303 684	2 219 939
1600	1 149 627	189 073	1 471 758
1601	377 951	295 329	768 846
1602	499 938	212 839	809 159
1603	121 485	403 440	612 964
Összesen	9 657 107	3 798 460	14 214 778
Éves átlag	804 759	316 538	1 184 565

A fenti adatok igazolni látszanak a töröksegély – és tegyük hozzá, Zacharias Geizkofler birodalmi fillérmester – jelentőségét a tizenöt éves háború finanszírozása kapcsán. A Geizkofler által 1592 és 1603 között felhajtott összegek évi 1,2 millió rFt-ot tettek ki, azonban a bevételeknek csak 59%-a származott a birodalmi segélyekből, a többit a birodalmi fillérmester hitelekkel teremtette elő. A kiadások kapcsán szembeűnő, hogy a hadi költségek finanszírozásában megkerülhetetlen udvari és hadi fizetőhivatalok éves átlagban „csupán” 800 ezer rFt körüli összeghez jutottak, a többit (éves szinten több mint 300 ezer rFt-ot) elvitte a hiteltörlesztés, tehát a fent említett 1,4 millió rFt helyett – ami akkor jött volna össze, ha minden megszavazott segélyt be is fizetnek és teljes összegben a háború költségeire fordítják – mindössze 800 ezer rFt körüli összeg volt a valós támogatás.

Tegyük hozzá, hogy adataink vannak arról is, hogy egyes birodalmi rendek – mint például Hamburg birodalmi város vagy a cseh és sziléziai egyházi rendek – jelentős különsegélyt juttattak el a Habsburg-udvarba: ezek összege 1598 és 1601 között 441 ezer rFt-ot tett ki.

54 Uo. 604. (Tabellen 6–7).

5. táblázat. Egyes birodalmi rendek hadi segélyei a császár részére, 1598–1601⁵⁵

Befizetők	Év	Rajnai Ft
Sziléziai egyháziak	1598	233 350
Csehországi egyháziak, Hradiste város	1598	46 800
Hamburg	1599	23 000
Hamburg	1601	8 000
Bambergi püspök	1601	303
Magdeburgi székeskáptalan	1601	53 300
Breslau-i székeskáptalan	1601	13 000
Strassburg város	1601	9 000
Enno von Ostfriesland gróf	1601	55 000
Összesen		441 753

2. Az udvar számára a hadi helyzet lehetővé tette, hogy különösen az osztrák és cseh rendektől megemelt összegű rendkívüli hadiadót várjon el. 1592 és 1606 között az említett rendek 40 millió rFt hadiadót szavaztak meg a török háború költségeire, ami éves szinten 2,6 millió rFt-ot jelentett.⁵⁶ Hozzá kell fűznünk, hogy az osztrák és cseh rendek – főként a háború első évtizedében – pénzsegély helyett saját csapatokat szereltek fel és küldtek a hadszíntérre. A cseh rendek 1592-ben 166 ezer rFt-ot adtak, 1593-ban már csak 48 ezer rFt-tal járultak hozzá a hadi költségekhez, ugyanakkor 1596-ban és 1597-ben 2000 lovast és 6000 gyalogost szereltek fel. 1601-ben azonban ismét pénzt ajánlottak meg: 500 ezer rFt-ot, ugyanekkor a morva rendek 200 ezer tallért,⁵⁷ a sziléziaiak pedig 136 ezer rFt-ot. Az Ennsen túli osztrák tartományok (Felső-Ausztria) a háború első évtizedében szintén elsősorban csapatokat fizettek, majd 1597-ben 100 ezer rFt-ot adtak Kanizsa várának megerősítésére, 1598 és 1600 között pedig évi 95 ezer rFt-ot küldtek. Az Ennsen inneni tartományok (Alsó-Ausztria) a győri végvidéken bevetendő csapatokat állítottak ki. Tirol 1597 és 1600 között évi 50 ezer rFt-ot adott be a birodalmi hadikasszába.⁵⁸ A belső-ausztriai rendek (Stájerország, Karintia, Krajna) évi 390 ezer rFt-ot fizettek, a sziléziaiak pedig körülbelül 81 ezer rFt-ot.⁵⁹ Úgy tűnik, hogy az osztrák örökös tartományok rendjei, valamint a Cseh Korona országai – csakúgy, mint a birodalmi kerületek – kezdetben saját csapatokat igyekeztek felszerelni és a hadszíntérre küldeni, azonban 1601

55 ÖStA HKA Reichsakten Fasz. 61/B fol. 578r–580v.

56 Winkelbauer, T.: i. m. (2. jz.) I. 482.

57 A tallér értéke 1573-tól 1624-ig egységesen 70 krajcár.

58 A felsorolt adatokat ld. ÖStA HKA Reichsakten Fasz. 61/B. fol. 706r–723v.

59 Az egyes tartományok éves befizetései: Stájerország kb. 221 000 rFt, Karintia 90 000–93 000 rFt és Krajna kb. 73 000–80 000 rFt. Winfried Schulze: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619). Böhlau, Wien–Köln–Graz, 1973. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 60.) 263. skk. A sziléziai rendek befizetései ld. Kenyeres I.: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 113–115.; Uő: Kriegsausgaben i. m. (3. jz.) 64–65.

után az udvarnak sikerült elérnie, hogy a rendek inkább pénzzel támogassák a török elleni küzdelmet. Ezeket a pénzbeli segélyeket éves szinten 800 ezer–1 millió rFt-ra tehetjük.

3. Az udvar számíthatott a szövetséges külföldi hatalmak, elsősorban Spanyolország, a Pápai Állam és néhány itáliai város pénzsegélyeire is. A Spanyolország által pénzből és katonaságban nyújtott támogatást 3,75 millió rFt-ra becsülik, míg a pápai segélyhadak és pénz összegét 2,85 millió rFt-ra, az itáliai városállamokét pedig 500 ezer rFt-ra.⁶⁰

6. táblázat. A spanyol és itáliai segélyek összegei, 1592–1601⁶¹

Befizetők	Év	Rajnai Ft
Pápai Állam	1592	30 333
Firenze	1593	75 833
Ferrara	1593	30 333
Mantova	1593	30 333
Genova	1593	37 916
Lucca	1593	12 000
Pápai Állam	1594	30 333
Mirandoli gróf	1594	7 583
Fabritius Careto (Fabrizio Del Carretto)	1596	150
Albinus Cibus de Malespina	1596	3 000
Spanyolország	1597	600 000
Modena	1598	30 333
Spanyolország	1600	454 965
Genova	1601	39 000
Lucca	1601	10 000
Összesen		1 392 112

A hosszú háború első évtizedében a Habsburg-udvar összesen körülbelül 1,4 millió rFt készpénzsegélyt kapott a szövetségeseitől, ami éves átlagban alig 140 ezer rFt. A legnagyobb segélynyújtó természetesen a spanyol rokon volt – több mint 1 millió rFt-tal. A spanyol támogatás a háború utolsó fél évtizedében is jelentősnek bizonyult: 1601 és 1604 között további 522 ezer rFt folyt be a hadikasszába. A fenti kimutatás alapján a római kúria alig járult hozzá készpénzzel a háború költségeihez (60 666 rFt), ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy a Pápai

60 *Winkelbauer, T.*: i. m. (2. jz.) I. 482. Részletesen ld. *Niederhorn, J. P.*: i. m. (52. jz.) 400. skk, 424. skk, 436–448., 499.

61 ÖStA HKA Reichsakten Fasz. 61/B fol. 578r–580v.

Állam jelentős létszámú hadakat küldött Magyarországra.⁶² Az itáliai városállamok (Firenze, Mantova, Ferrara, Genova) által nyújtott segélyek viszonylag jelentősek voltak (mintegy 250 ezer rFt).

7. táblázat. A spanyol és itáliai segélypénzek megoszlása, 1592–1601 (rFt)

Befizetők	Rajnai Ft	Százalék
Spanyolország	1 054 965	75,8
Pápai Állam	60 666	4,4
Itáliai városállamok	276 481	19,9
Összesen	1 392 112	100,0

A fentebb részletezett pénzforrások alapján az alábbi elvi hadi büdzsét tudjuk összeállítani a hosszú török háború idejére:

8. táblázat

A császári pénzforrások a tizenöt éves háború idején (becsült éves bevételek rFt-ban)

Befizetők	(Minimum – maximum)
Habsburg birodalmi és országos hivatalok	2 300 000
Birodalmi töröksegély és más (pl. egyháziak, birodalmi városok) befizetések	800 000–1 300 000
Spanyol és itáliai segélypénzek	100 000–200 000
Az osztrák, cseh, morva és sziléziai rendek rendkívüli hadiadói és segélyei	800 000–1 000 000
Összesen	4 000 000–4 800 000

Mint említettük, a tizenöt éves háború időszakának hadi költségeit körülbelül 5 millió rFt-ra becsülhetjük, ehhez kell még hozzászámítanunk az udvartartás körülbelül 500 ezer rFt-os kiadásait is, tehát ebben az időszakban a Habsburg uralkodónak évente legalább 5,5 millió rFt bevételre volt szüksége. Mint a fenti kimutatásból is látszik, ebből legjobb esetben is csak 4–4,8 millió rFt állhatott rendelkezésre, így éves szinten 800 ezer–1,5 millió rFt összegű deficittel kellett szembenézni. A hiány kipótlására egyetlen megoldás kínálkozott: további hitelek felvétele.

4. A császári udvar döntő pénzügyi tartaléka az uralkodó, illetve jobban mondva az uralkodó által uralt rendek és országok hitelképessége volt. A korszakban a német-római császári címet viselő bécsi (esetenként prágai) székhelyű Habsburgoknak – szemben a spanyol rokonaikkal – egyszer sem kellett államcsődöt jelenteniük. Az egyes Habsburg-tartományok, országok által megszavazott hadi adók, az uralkodói kincstárat illető bánya- és vámregálék, de maga a birodalmi tö-

62 Pl. 1595-ben Esztergom ostromában 13 ezer főnyi, a pápa által felfogadott katonaság vett részt. *Bagi Zoltán Péter*: Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténelmi Közlemények* 114. (2001) 398.

röksegély is megfelelő alapot képezett a hadi költségek hitelekkel történő finanszírozásához. Így például a már említett 1570. évi magyarországi hadi fizetómesteri számadás elemzése arra mutatott rá, hogy a fizetómester által kezelt hadi büdzsé negyedét hitelekkel finanszírozták.⁶³ A hosszú török háború hadi költségvetési hiányát is jórészt hitelekkel finanszírozták, amelyeket például a magyarországi réz- és marhakereskedelemben érdekelt délnémet kereskedőtársaságoktól, bécsi kereskedőktől, osztrák, cseh, magyar főrendektől vettek fel. A tizenöt éves háború hitelfelvételeinek nagyságrendjéről sok mindent elárul az az adat, miszerint a tizenöt éves háború időszakában 22 millió rFt hitel felvételére került sor,⁶⁴ és II. Rudolf uralkodásának végére a hitelállomány elérte a 30 millió rFt-ot.⁶⁵ A Habsburg-monarchia azonban ennek ellenére sem jelentett államcsődöt, sőt az 1630-as évekre az udvar leküzdötte ezt a hatalmas adóssághegyet.

Habsburg hadsereg-finanszírozás az 1630-as évekig

A 17. század első harmada Habsburg hadsereg-finanszírozásának kérdéseit még további részletkutatásoknak kell tisztáznia. Az alábbiakban a korszakból egyedülként fennmaradt 1610. és 1623. évi udvari hadi fizetómesteri számadások főbb adataira támaszkodva kíséreljük meg bemutatni a 17. század harmadáig terjedő időszak hadi költségeit.

Az 1610. évi hadi fizetómesteri számadás bevételeinek főösszege 714 ezer rFt-ot (pontosan: 714 135 rFt) tett ki, tehát hozzávetőlegesen feleannyit, mint amennyit az 1570. évi számadáskönyvben rögzítettek. A bevételek közel 33%-a (233 644 rFt) származott az osztrák örökös tartományokból (Alsó- és Felső-Ausztria, Morvaország rendjei, vám- és egyéb kamarai hivatalok – köztük a kismartoni és fraknoi uradalomból 24 640 rFt). A magyarországi bevételek szintén jelentősnek bizonyultak, az udvari hadi fizetómester bevételeinek összesen 18%-át (130 988 rFt) tették ki a Magyar Kamara, a magyaróvári főharmincad, a pozsonyi sóhivatal, a Selmezbányai Alkamara, a komáromi harmincad és a komáromi, valamint kőszegi élésmesteri hivatalok befizetései. Csakúgy, mint a 16. században, a hiteleknek ekkor is meghatározó szerep jutott: ebből származott a bevételek közel 22%-a (156 312 rFt). A kiadások kapcsán hangsúlyoznunk kell, hogy annak főösszege rendhagyó, mivel a bevételeket messze felülmúlva 1 744 478 rFt-ot tett ki. Ebből az összegből le kell vonnunk azt a közel félmillió rFt-ot (497 991 rFt), amit az ekkor hivatalából távozó udvari hadi fizetómester utódjának adott át, így a tényleges kiadások összege 1 246 487 rFt-ot tett ki. Ennek döntő részét, mintegy

63 *Rauscher, P.*: Zwischen Ständen i. m. (2. jz.) 270–272.; *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 102.

64 Geizkofler hitelfelvételi tevékenységére ld. *Sigelen, A.*: i. m. (53. jz.) 151–164. A Habsburg uralkodó eladósodására újabban ld.: *Lukas Winder*: Die Kreditgeber der österreichischen Habsburger 1521–1612. In: „Blut des Staatskörpers” i. m. (3. jz.) 435–458. Az itt közölt forrás alapján a Habsburgok 1521 és 1612 között 12,7 millió rFt hitelt vettek fel. Uo. 440–441.

65 *Rauscher, P.*: Die Finanzierung des Kaiserhofs i. m. (32. jz.) 422.

60%-át a magyarországi végvidék költségeire fizették ki (751 ezer rFt), ehhez számították még a bécsi őrség 41 ezer rFt-ra rúgó kifizetett zsoldját is, valamint ide számíthatjuk a toborzás, a csapatzászlók és dobok költségeit is, így összesen 797 ezer rFt-ot (a kiadások 64%-át) fordítottak közvetlenül a magyarországi és a vend végvidék finanszírozására. A hiteltörlesztések a kiadások 9%-át emésztették fel: 115 ezer rFt-ot. Ugyanakkor igen jelentős tételnek bizonyultak (a kiadások 12%-a) az udvartartás és a központi udvari hivatalok költségeire átutalt összegek, amelyek összesen 150 ezer rFt-ot tettek ki (az Udvari Füllérmesteri Hivatalnak önmagában 65 ezer rFt-ot utaltak át).⁶⁶

Az 1623. évi hadi fizetómesteri számadáskönyv adatai azonban már egy jelentős mértékben átalakult hadsereg-finanszírozási rendszert mutatnak.⁶⁷ A legnagyobb változás magában a finanszírozás méreteiben történik: az udvari hadi fizetómester ebben az évben 9 657 088 rFt-ot könyvelt el, tehát a 16. század utolsó harmadából ismert bevételek több mint hétszeresét, az alig 13 évvel korábbiak pedig a tizenháromszorosát! Óriási változás ez még akkor is, ha pont ebben az időszakban indul meg a 17. század egyik legnagyobb, *Kipper und Wipper Zeitung* nevezett pénzrontása. Amennyiben dukátban, azaz aranyforintban számoljuk át a fenti összeget, az feltehetően 1 millió 485 ezernek felel meg. Összehasonlításként az 1570. évi magyarországi hadi fizetómesteri bevételt 641 ezer aranyra tehetjük, míg az 1605. évi 2,3 milliós udvari pénztári hadi kifizetés körülbelül 1,15 millió aranyat, az 1610. évi pedig alig 300 ezer aranyat érhetett. Tehát az átszámítási adatok alapján is több mint kétszeresére ugrott a hadi fizetómester bevétele.⁶⁸ A hadi fizetómester bevételeinek negyedét (2 millió 474 ezer rFt) hitelekből fedezték, míg az osztrák, cseh, morva rendek és ezen tartományok hivatalai voltak összességében a legnagyobb befizetők több mint 5 millió rFt-tal (5 millió 44 ezer rFt), ami a bevételek 52%-át tette ki. A magyarországi jövedelmek 547 ezer rFt-ra rúgtak, ami a befizetések mindössze 5,7%-át jelentette, a központi hivatalok, mint például az Udvari Kamara, Főélémesteri Hivatal stb. összesen 776 ezer rFt-ot utaltak át a hadi fizetómesternek, amely összeg a bevételek 8%-át tette ki. A kiadások kapcsán még gyökeresebb fordulatot figyelhetünk meg: egyrészt a kiadások főösszege mindössze 4 millió 194 ezer rFt volt, tehát a bevételeknek még a felét sem (43%) költötték el. Másrészt a legszembetűnőbb változás a katonai kiadások felhasználási helyében mutatkozik: a magyarországi végvidékre ekkor mindössze 119 ezer rFt-ot fizetett ki a hadi fizetómester, ami a kiadások mindössze 2,8%-át tette ki! Ugyanakkor a harmincéves háború keretében a Német-római Birodalom területén, illetve részben a Bethlen Gábor ellen bevetett hadak közel 600 ezer rFt-ot emésztettek fel (596 ezer rFt, 14,2%). A kiadások közül a legtöbbet a toborzási, szállítási és hivatali költségek (545 ezer rFt, 13%), valamint a különféle kegydíjak és rend-

66 Az 1610. évi udvari hadi fizetómesteri számadás jelzetét ld. a 36. jegyzetben.

67 *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 125–130.; *Uő*: *Kriegsausgaben* i. m. (3. jz.) 77. skk.

68 A számadáskönyv inflációs értékelésére ld. *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 126–127: 110. jegyzet. Az átszámításra uo.

kívüli, nem katonai kiadások (870 ezer rFt, 20%), továbbá a több mint 1 millió rFt-ra rúgó hiteltörlesztések (1 millió 63 ezer rFt, 25%) vitték el.⁶⁹

Végezetül azt vizsgáljuk meg a hadi fizetómesteri számadások alapján, hogy a magyarországi befizetések milyen arányban járultak hozzá a hadi költségekhez:

9. táblázat. A hadi fizetómesteri hivatalokba tett magyarországi befizetések, 1570–1623 (rFt)⁷⁰

	Magyarországi befizetések	A hadikassa összbevétele	A magyarországi befizetések százalékos aránya
Magyarországi hadi fizetómester, 1570	292 270	1 283 823	22,70
Felső-magyarországi hadi fizetómester, 1569	80 095	466 055	17,19
Felső-magyarországi hadi fizetómester, 1591–1601 (éves átlag)	130 394	409 367	31,85
Udvari hadi fizetómester, 1610	130 988	714 135	18,34
Udvari hadi fizetómester, 1623	547 794	9 657 080	5,67

Az adatok magukért beszélnek: a magyarországi hozzájárulás mértéke 22% és 32% között mozgott a 16. században. Ez az arány a 17. század első évtizedeiben folyamatosan csökkent: 1610-ben mindössze 18%, majd 1623-ban csupán 5,5%. Ez utóbbi adat már a harmincéves háború időszakát mutatja, amelyben nem a magyarországi hadszíntér volt a legfontosabb. Ez utóbbinak az újbóli felértékelődésére csak az 1660-as években kerül sor, illetve a visszafoglaló háborúk időszakában.⁷¹

69 A fenti adatokra ld. *Kenyeres I.*: A Habsburg Monarchia i. m. (3. jz.) 125–130. és *Uő*: *Kriegsausgaben* i. m. (3. jz.) 75–80.

70 A számadáskönyvek adatait ld. a 36–38. jegyzetben.

71 *Peter Rauscher*: *Kriegführung und Staatsfinanzen: Die Habsburgermonarchie und das Heilige Römische Reich vom Dreißigjährigen Krieg bis zum Ende des habsburgischen Kaisertums*. In: *Kriegführung und Staatsfinanzen* i. m. (3. jz.) 5–39.; *Oross, András*: *Die für Ungarn zuständigen Kammern und die Kriegsfinanzierung der Habsburgermonarchie an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert*. In: *Kriegführung und Staatsfinanzen* i. m. (3. jz.) 289–310.; *Uő*: *A Szepesi Kamara, a Habsburg-pénzügyigazgatás és a katonai kiadások a XVII. század második felében*. *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)* 15. (2008) 97–170.; *Uő*: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. *Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2013. (Fons Könyvek 4.)* 209–273.

Függelék

A Magyar és a Szepesi Kamara jövedelmeire vonatkozó források

A Magyar Kamara bevételeire vonatkozó források

1539–1541 közötti bevételek: *Acsády I.*: Magyarország pénzügyei i. m. (3. jz.) 217. 1542. évi adat: *Ember Győző*: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. Levéltári Közlemények 61. (1990) 63–143., itt: 68. 1549., 1555–1562. évi bevételi adatok: *Ember Gy.*: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és számadásai i. m. (3. jz.) 514–520. Az 1566., 1572., 1575–1582., 1585., 1587–1590., 1594., 1598. évek adatait ld.: *Acsády I.*: A pozsonyi és szepesi kamarák i. m. (3. jz.) 92–95. Az 1570. évi: A Magyar Kamara 1570. évi negyedéves elszámolásai. ÖStA HKA HFU r. Nr. 21. Konv. Mai. 1570. fol. 103r–229v. Az 1571. évi adat: A Magyar Kamara 1571. évi számadása. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL-OL) E 106 A Magyar Kamara Számvevősége, Liber perceptionum atque erogationum proventuum 3. köt. és MNL-OL E 554 Városi és kamarai iratok Fol. Lat. 936. Az 1573. évi adat: A Magyar Kamara negyedéves elszámolásai. ÖStA HKA HFU r. Nr. 26. Konv. Január 1574. fol. 18r–77v. Az 1575. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 938. Az 1583. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 921. VI. Az 1586. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 938. III. Az 1589. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 938. IV. Az 1597. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 106 5. köt. Az 1616. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 921. IX. Az 1622. és 1623. I. negyedév: A Magyar Kamara 1622. évi számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 921. X. fol. 2r–143v. Az 1624–1626. közötti bevételi adatok: Dubniczay János kamarai számvevő kimutatása a Magyar Kamara 1622–1626. évi bevételeiről és kiadásairól. ÖStA HKA HFU r. Nr. 136. 1628. Máj fol. 103r–106v. Az 1637. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 921. XI. Az 1638. évi adat: A Magyar Kamara éves számadása. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 921. XII.

A Szepesi Kamara bevételeire vonatkozó források

1550–1554: Gall Sonnebrodt, Georg Werner felső-magyarországi jövedelemigazgató számvevőjének (*Zahlmeister und Rentmeister*) számadása a sárosi vár és Felső-Magyarország jövedelmeiről. MNL-OL E 554 Fol. Lat. 1314. (ld. *Kenyeres I.*: I. Ferdinánd i. m. (3. jz.) 87.; *Uő*: Einkünfte i. m. (3. jz.) 142.). Az 1572. évi adat: *Acsády I.*: A pozsonyi és szepesi kamarák i. m. (3. jz.) 125. Az 1574–1576. évi adatok: A Szepesi Kamara bevételeinek és kiadásainak kimutatása. ÖStA HKA VUG r. Nr. 11. fol. 472r–477v. Az 1580–1582. évi adatok: A Szepesi Kamara bevételeinek és kiadásainak kimutatása. 1583. március 27. ÖStA HKA HFU r. Nr. 52. Konv. Dez. 1587. fol. 154r–161v. Az 1584–1587. évi adatok: A Szepesi Kamara bevételeinek és kiadásainak kimutatása. ÖStA HKA VUG r. Nr. 32/B fol. 1017r–1054v, 1067r–1096v; ÖStA HKA HFU r. Nr. 52. Konv. Dez. 1587. fol. 151r–162v, 194r–228v; uo. r. Nr. 53. Konv. Jan. 1588. fol. 26r–30v. Az 1592. évi adat: *Acsády I.*: A pozsonyi és szepesi kamarák i. m. (3. jz.) 130. Az 1596. évi adat: Kivonat a Szepesi Kamara bevételeiről és kiadásairól. 1596. ÖStA HKA HFU r. Nr. 1619. Júli fol. 109r–112v.

Az 1610. évi adat: A Szepesti Kamara számadása. *Ember Gy.*: Az újkori magyar közigazgatás i. m. (3. jz.) 168. Az 1611. évi adat: A Szepesti Kamara bevételeinek és kiadásainak kimutatása. ÖStA HKA HFU r. Nr. 101. Konv. Mai 1612. fol. 142r–156v. Az 1612. évi adat: A Szepesti Kamara bevételeinek és kiadásainak kimutatása. ÖStA HKA HFU r. Nr. 103. Konv. April 1613. fol. 240r–245v. Az 1630–1633. évi adatok: A Szepesti Kamara bevételeinek és kiadásainak kimutatásai. ÖStA HKA HFU r. Nr. 150. Konv. Juli 1634. fol. 80r–87v.

ISTVÁN KENYERES

THE FINANCES AND MILITARY EXPENSES OF THE HABSBURG MONARCHY AND HUNGARY FROM THE MIDDLE OF THE 16TH CENTURY TO THE FIRST THIRD OF THE 17TH CENTURY

The aim of the present study is to examine the system of financing the anti-Ottoman military efforts of the Habsburg Monarchy as well as the revenues and contribution of the Hungarian Kingdom to these military expenses from the 1540s to 1640.

Thanks to the financial reforms introduced by the Habsburgs and to the customs yields stemming from the flourishing cattle trade, the income of the Hungarian Kingdom had risen by the 1570s and 1580s to around 800 000 Rhenish florins (*Rheinischer Gulden*) p. a. Since the annual revenues of the Habsburg Monarchy were in the region between 2 and 2.5 million Rhenish florins in the second half of the 16th century, the money coming from Hungary amounted to at least a quarter, or even a third, of the Monarchy's income. In the first third of the 17th century the Hungarian income can be estimated to somewhere between 530–550 000 and 600–800 000 Rhenish florins p. a. Although thus the incoming sums were considerable, the need for money of the Hungarian and Croatian border defense system established against the Ottomans increased constantly: from half a million florins in the 1540s to one million in the late 1550s and then to one and a half million by the long Ottoman war („Fifteen Years War”, 1592/93–1606), to which should be added some half million p. a. spent on the maintenance of castles and the provision of artillery and other military equipment.

On the actual payment of military expenses very few data have been published so far. The present study thus presents those sources which shed light on the actual military disbursements. The accounts of the courtly paymaster (*Hofzahlmeister*) who financed the costs of the common court of the monarchy, which have survived in an unbroken series from 1543 on, prove that the expenses of the anti-Ottoman defense – from an annual 200–300 000 florins to as much as one million – were disbursed until the late 1550s through the courtly cash-desk. The office of military paymaster, which was established from the 1550s, took over from the 1560s and 1570s the charge of financing the system of border castles. In the case of the most important office, that of the military paymaster of the court (*Kriegszahlmeister in Ungarn, Hofkriegszahlmeister*), the accounts for 1570, 1610 and 1623 have come down to us, whereas the accounts of the military paymaster of Upper Hungary (*Kriegszahlmeister in Oberungarn*) are extant from 1569 and from the period between 1594 and 1601. On the basis of these accounts the overall sum paid on military expenses in the 1570s and 1580s must have been somewhere between one and one and a half million florins. These expenses rose to some five million p. a. by the period of the Fifteen Years War, to which should be added another half million for the costs of the court. As the Habsburgs could dispose of some 4–4.8 million florins, coming from the

ordinary and extraordinary taxes levied in their countries, from foreign subsidies and from the *Türkenhilfe* voted by the imperial estates, there was an annual deficit amounting to between 800 000 and 1 500 000 florins, which was financed by means of loans. The study ends with an analysis of the accounts of the military paymaster from the years 1610 and 1623, which show that from the first third of the 17th century the financing of the Hungarian front no more enjoyed priority.